

УДК 81'373.232.1:001.4

Дзюба М. М.

ВАРІАНТНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЕПОНІМІЧНИХ ТЕРМІНІВ ІЗ ПОГЛЯДУ НОРМАТИВНОСТІ

У статті порушено проблему варіантності термінів із компонентами-епонімами в українській науковій термінології; проаналізовано причини появи термінів-варіантів; варіанти епонімічних термінів покласифіковано за видами; подано оцінку варіантності термінів у сфері функціонування й кодифікації.

Ключові слова: варіантність, епонімічні терміни, мовна норма.

В статье затронута проблема вариантности терминов с компонентами-эпонимами в украинской научной терминологии; проанализированы причины появления терминов-вариантов; варианты эпонимических терминов классифицированы по видам; дана оценка вариантности терминов в сфере функционирования и кодификации.

Ключевые слова: вариантность, эпонимические термины, языковая норма.

The problem of variance of terms with components-eponyms in Ukrainian scientific terminology is raised; the reasons of appearance of terms-variants are analysed; the variants of eponymic terms are classified by groups; the estimation of variance of terms in the field of function and codification is given.

Key words: variance, eponymic terms, linguistic norm.

У сучасному мовознавстві доведено, що мові як функціональній системі на всіх рівнях властиве варіювання мовних одиниць. Ця думка актуальна й для української термінології, у якій не завжди одне наукове поняття співвідносне з одним мовним знаком. Щобільше, “півторастилітня історія наукового терміна в новій українській літературній мові ... засвідчує, що серед основних питань термінознавства, як і літературної мови загалом, чи не на перше місце завжди висувалася проблема відбору з найрізноманітніших варіантів...” [8, с. 26].

Проблемі варіантності термінів у вітчизняному мовознавстві присвячено наукові дослідження Л. Боярової, І. Кочан, Л. Малевич, О. Мартиняк, О. Радченко, О. Тараненка та ін. Варіантність епонімічних термінів, які становлять значний шар сучасної української термінологічної лексики, предметом окремого дослідження не була, що зумовило вибір пропонованої теми.

Термінами-варіантами, слідом за О. Радченко, вважаємо тотожні за значенням спільнокореневі терміни з деякими розбіжностями знакової форми в межах того самого номінанта: місцем наголосу, фонемами, афіксами або їхнім поєднанням [9, с. 6–7].

Серед епонімічних термінів в українській науковій термінології виявлено фонографічні, орфографічні, словотвірні й комбіновані варіанти. Із-поміж епонімічних термінів-варіантів найбільшу групу становлять **фонографічні варіанти**, які є наслідком процесу асиміляції фонографічної структури чужомовних онімів, визначених характером внутрішньосистемної взаємодії фонетичного освоєння з планом формального вираження в українській мові. Виникнення фонографічних варіантних форм українських епонімічних термінів зумовлено, насамперед, екстралінгвальними чинниками – мовною політикою суспільства (поряд із традиційними лінгвальними – об’єктивними мовними явищами, співвіднесених зі специфікою систем мови-джерела та мови-сприймача, з особливостями звукових та письмових трансформацій лексичних запозичень, з усталеністю та надійністю орфографічних правил).

Так, з одного боку, переважання російської традиції в передаванні власних і загальних чужомовних назв, відсутність єдиних традицій у відтворенні іншомовних звуків і звукосполучень, непослідовність української орфографії в написанні цих слів спричинені тим, що українська мова за радянського часу приймала запозичення переважно через російську мову [3, с. 235; 6, с. 3–4], з іншого боку – сучасні рекомендації щодо правопису чужомовних слів, які ґрунтуються на вимогах правопису 1929 року – передавати іншомовні прізвища відповідно до їхнього звучання в мові-джерелі [5, с. 139–141], породили варіантне передавання цілої низки іншомовних звуків та звукосполучень в українській науковій мові:

1) власні назви з латинською літерою **g** українською фіксують з **г** і **г**, наприклад, *синдром Гайсбека* і *синдром Гайсбека (Gaisbock)*; *симптом Грефе* і *симптом Грефе (Graefe)*;

2) передавання звука [h] з германських мов через звуки [r] і [x], наприклад, *синдром Гортон-Магата-Брауна* і *синдром Хортон-Магата-Брауна (Horton-Magath-Brown)*;

3) німецьке сполучення **ei** передають як **ей** і **ай**, наприклад, *коєфіцієнти Ейнштейна* і *коєфіцієнти Айнштайна (Einstein)*, *ефект Бурштейна-Мосса* й *ефект Бурштайна-Мосса (Burstein)*, *мейтнерій* і *майтнерій (Meitner)*, *тільця Гейнца* і *тільця Гайнца (Heinz)*;

4) німецьке сполучення **eu** передають як **ей** і **ой**, наприклад, *кути Ейлера* і *кути Ойлера (Eulerian)*, *функція Неймана* і *функція Ноймана (Neumann)*;

5) передавання звука [П] як [л] і як [л’]: *камера Вілсона* і *камера Вільсона (Wilson)*;

6) англійське **w** передають через **в** і через **у**: *синдром Вінтера* і *синдром Уінтера (Winter)*;

7) передавання англійського сполучення **ow** як **оу** й **ау**: *броунівський рух* і *браунівський рух* тощо.

Попри те, що “регулярність прояву мінливого характеру письмових фіксацій чужомовних назв зумовлена лінгвістично й дозволяє вважати фонографічну варіантність закономірністю процесу фонографічного освоєння” [2, с. 19], з погляду сучасного правопису окремі фонографічні варіанти оформлені неправильно, на що необхідно особливо зважати під час укладання галузевих термінологічних словників, які фіксують епонімічні найменування.

На думку К. Городенської, немає підстав неправильно оформлене слово кваліфікувати як правописний варіант правильно оформленого слова [1, с. 5], проте ця заувага стосується новотворів; епонімічні ж терміни фіксували в спеціальній довідковій та навчальній літературі (яку використовують і тепер) упродовж тривалого часу відповідно до різних правописних тенденцій, тому неоднакове графічне оформлення термінів із компонентами-епонімами, спричинене непослідовністю використання орфографічних принципів, трактуємо як **орфографічні варіанти**, з-поміж яких виокремлюємо дві групи:

1) лексеми (відепонімічні прикметники), які різняться написанням великої й малої літери: *Ріманова гіпотеза* – *ріманова гіпотеза*, *Стоксові лінії* – *стоксові лінії*;

2) відономастичні похідні (від власних назв із подвоєнням приголосних) з непослідовним співвідношенням подвоєння приголосних: *бекерель* – *беккерель*, *ват* – *ватт*, *гаусова система* – *гауссова система*.

Наявність орфографічних варіантів епонімічних термінів у науковій комунікації спричиняє багато дискусій. Часто занепокоєння з цього приводу висловлюють фахівці конкретних галузей наук, наголошуючи, що прізвиська та терміни, що від них походять, слід писати однаково, тобто відепонімічні прикметники потрібно писати з великої літери [4, с. 227]. З цього приводу існує протилежна думка: “В американських фахових журналах щораз частіше пишуть імена з маленької літери, що свідчить про те, що власні імена вже стали складовими частинами фахових термінів чи самі є термінами. Цей факт указує на те, що ці форми вже не є власними іменами, а перетворилися у фахові терміни” [7, с. 519].

Очевидно, що в українській науковій мові похідні від іншомовних власних назв лексеми мають бути оформлені згідно з нормами української орфографії, особливостями та традиціями літературної мови. Наприклад, відповідно до чинного українського правопису, прикметники, утворені від власних особових імен, якщо вони входять до складу наукових термінів, пишуть із малої літери, у загальних назвах іншомовного походження приголосні звичайно не подвоюються; у похідних від особових імен подвоєні приголосні зберігаються.

Серед епонімічних термінів наявні також **словотвірні варіанти**, поява яких зумовлена морфемною структурою слів (*амперметр* – *амперометр*, *високовольтний* – *високовольтовий*, *мегаом* – *мегом*). Із-поміж причин їхнього виникнення можемо виокремити особливість звукового ладу української літературної мови, якій не властиве зіяння (унаслідок чого відбувається врівноваження вокалізму й консонантизму в мовленнєвому потоці), а також пошук української ідентичності (вибір із-поміж синонімічних афіксів **-н-**, **-ов**).

Комбіновані варіанти епонімічних термінів в українській науковій термінології виявляються на акцентному й словотвірному рівнях одночасно, наприклад, *поліноми Чебишова* – *поліноми Чебишева*.

Аналіз зібраного матеріалу уможливорює висновок, що надлишковість форм під час передавання іншомовних власних назв, які є компонентами термінів, спричинює плутанину у функціонуванні і в процесі кодифікації останніх, що оцінюємо однозначно негативно. Наявність варіантних форм епонімічних термінів небажана та шкідлива ще й тому, що містить небезпеку сплутування різних термінів та варіантів того самого терміна, як-от: *кулон-метр* і *кулонометр* – окремі терміни, *амперметр*– *амперометр* – варіантні форми терміна.

Отже, варіантність – властива риса української наукової термінології. Наявність значної кількості варіантів зумовлена екстралінгвальними і лінгвальними чинниками. З-поміж українських епонімічних спеціальних назв зафіксовано фонографічні, орфографічні, словотвірні та комбіновані види термінів-варіантів. В українській науковій мові похідні від іншомовних власних назв лексеми мають бути оформлені згідно з нормами української орфографії, особливостями та традиціями літературної мови.

Література:

1. Городенська К. Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови / Катерина Городенська // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць / відп. ред. проф. Л. О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 3–9.

2. Гудманян А. Г. Відтворення власних назв у перекладі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.16 “Перекладознавство” / Гудманян Артур Грантович. – К., 2000. – 40 с.

3. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
4. Кочерга О. Проблема прикметника в науковій термінології / Ольга Кочерга // Вісник: Проблеми української термінології. – Львів : Нац. ун-т “Львівська політехніка”, 2002. – № 453. – С. 224–227.
5. Наконечна Г. Декілька підсумків термінологічної роботи останніх років / Галина Наконечна // Український правопис і наукова термінологія: проблеми норми сучасності : матеріали засідань Мовознавчої комісії і Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1996–1997 років. – Львів, 1997. – С. 130–144.
6. Німчук В. Доля проекту нової редакції “Українського правопису” / Василь Німчук // Українська мова. – 2004. – С. 3–25.
7. Осадчук М. Власні імена в математичних термінах / Марія Осадчук // Вісник: Проблеми української термінології. – Львів : Нац. ун-т “Львівська політехніка”, 2002. – № 453. – С. 516–520.
8. Пілецький В. Мовна специфіка українського терміна / В. Пілецький // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – № 538. – 2005. – С. 25–32.
9. Радченко О. І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Радченко Ольга Іванівна. – Харків, 2000. – 16 с.